

AQLI ZAIF BOSHLANG'ICH SINFI O'QUVCHILARIDA KOMMUNIKATIV ALOQALARNI SHAKLLANTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Xasanova Nozimaxon A'zamjon qizi

Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy pedagogika universiteti pedagogika-psixologiya va inkluziv ta'lim fakulteti oligofrenopedagogika kafedrasida o'qituvchisi

E-mail: kh_nozima@icloud.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada aqli zaif boshlang'ich sinfi o'quvchilarida kommunikativ aloqalarni shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Kommunikativ aloqalarning bolaning nutqiy, ijtimoiy va hissiy rivojlanishidagi o'rni, tengdoshlari va kattalar bilan muloqot qilish jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklar tahlil qilingan. Shuningdek, o'quvchilarning diqqatining tarqoqligi, tez charchashi, hissiy ta'sirchanligi, ko'rgazmali-obrazli tafakkurining ustunligi kabi xususiyatlarning muloqot jarayoniga ta'siri ko'rsatib berilgan. Maqolada kommunikativ aloqalarni shakllantirishda o'yin, rolli mashg'ulotlar, didaktik materiallar, piktogrammalar, interfaol mashqlar, ijodiy topshiriqlar hamda pedagogning ijobiy kommunikativ aloqalaridan foydalanish yoritilgan.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompetensiya, adaptatsiya, interfaol metod

Аннотация

В данной статье освещаются особенности формирования коммуникативных связей у младших школьников с интеллектуальными нарушениями. Анализируется роль коммуникативных связей в речевом, социальном и эмоциональном развитии ребёнка, а также трудности, возникающие в процессе общения со сверстниками и взрослыми. Рассматривается влияние таких особенностей учащихся, как рассеянность внимания, быстрая утомляемость, эмоциональная восприимчивость и преобладание наглядно-образного мышления, на процесс общения. В статье раскрывается значение использования игр, ролевых занятий, дидактических

материалов, пиктограмм, интерактивных упражнений, творческих заданий, а также положительного коммуникативного взаимодействия педагога в формировании коммуникативных связей.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, адаптация, интерактивный метод.

Abstract

This article highlights the specific features of developing communicative interactions among primary school pupils with intellectual disabilities. It analyzes the role of communicative interactions in children's speech, social, and emotional development, as well as the difficulties that arise in communication with peers and adults. The article examines the influence of such characteristics as distractibility, rapid fatigue, emotional sensitivity, and the predominance of visual-figurative thinking on the communication process. It also discusses the use of games, role-playing activities, didactic materials, pictograms, interactive exercises, creative tasks, and positive teacher communication in developing communicative interactions.

Keywords: communicative competence, adaptation, interactive method.

Bolaning shaxs sifatida shakllanishida muloqot alohida o'rin egallaydi. Bola atrofidagi insonlar bilan muloqot qilish orqali o'z fikrini ifodalash, boshqalarning fikrini tinglash, his-tuyg'ularini anglash, ijtimoiy munosabatlar qoidalarini o'zlashtirish va jamoadagi xatti-harakatlarini tartibga solishni o'rganadi. Shu sababli ta'lim jarayonida faqat bilim va ko'nikmalarni shakllantirish bilan cheklanib qolmasdan, o'quvchilarning kommunikativ faoliyatini rivojlantirishga ham alohida e'tibor qaratish zarur. Kommunikativ rivojlanish bolaning nutqiy imkoniyatlari bilan chambarchas bog'liq. Nutq orqali bola o'z ehtiyojlari, istaklari va munosabatlarini ifodalaydi, savollarga javob beradi, suhbatga kirishadi va o'z tajribasini boshqalarga yetkazadi. Shu bilan birga, kommunikatsiya faqat nutqdan iborat emas. Yuz ifodasi, imo-ishora, ohang, xatti-harakat va boshqa noverbal vositalar ham muloqotning muhim tarkibiy qismlaridir. Manbalarda kommunikativ aloqaning aynan so'z, mimika, imo-ishora va xatti-harakatlarda namoyon bo'lishi qayd etilgan. Aqli zaif boshlang'ich sinf o'quvchilarida

kommunikativ aloqalarni shakllantirish masalasi yanada muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki mazkur toifadagi bolalarda ta'lim jarayonini tashkil etishda ularning individual-psixologik va nutqiy xususiyatlarini hisobga olish talab etiladi. Ayniqsa, maktab davrida bola yangi ijtimoiy muhitga moslashadi, yangi talab va qoidalarga duch keladi hamda tengdoshlari bilan yangi munosabatlarni yo'lga qo'yishga ehtiyoj sezadi. Shu jihatdan kommunikativ aloqalarni shakllantirish ta'limning ajralmas qismi sifatida qaralishi lozim. Kommunikativ aloqa bolaning boshqa insonlar bilan maqsadli ravishda munosabatga kirishishini anglatadi. Bunday munosabat jarayonida bola nafaqat axborot almashadi, balki o'zining hissiy holatini bildiradi, suhbatdoshining holatini anglashga harakat qiladi, o'z xatti-harakatini muayyan vaziyatga moslashtiradi. Boshlang'ich sinf davrida kommunikativ aloqalarning mazmuni asta-sekin murakkablashadi. Bola maktabga kelishi bilan uning ijtimoiy mavqei o'zgaradi: u o'quvchi sifatida yangi majburiyatlarga ega bo'ladi, pedagog bilan tizimli munosabatga kirishadi va tengdoshlari bilan hamkorlik qilishni o'rganadi. Shu sababli maktab muhiti kommunikativ tajribani kengaytiruvchi muhim ijtimoiy makon hisoblanadi. Manbalarda boshlang'ich maktab yoshida bolaning ijtimoiy subyekt sifatidagi mavqei kuchayishi va tengdoshlari bilan muloqotga bo'lgan ehtiyojning ortib borishi ta'kidlangan. Aqli zaif bolalarda kommunikativ ehtiyojning yetarli darajada shakllanmaganligi ularning ta'lim jarayonidagi faolligiga ham ta'sir qilishi mumkin. Muloqotga ehtiyojning pastligi bolaning passiv bo'lib qolishiga, savollarga javob berishdan qochishiga yoki tengdoshlari bilan o'zaro munosabatga kirishishda qiynalishiga olib kelishi mumkin. Shu bois pedagog kommunikativ faollikni tabiiy ravishda yuzaga chiqaradigan sharoitlarni yaratishi kerak. Kattalar bilan muloqot qilish bilan bir qatorda tengdoshlar bilan o'zaro munosabat ham bolaning kommunikativ tajribasini boyitadi. Bu jarayonda kommunikatsiyaning asosiy maqsadi faqat bolani gapirtirish emas, balki uning muloqot mazmunini anglash, suhbatdoshni tinglash, savol berish, javob qaytarish, o'z fikrini sodda va tushunarli tarzda ifodalash, suhbat qoidalariga amal qilish hamda o'z hissiy holatini boshqarish imkoniyatlarini rivojlantirishdan iborat bo'lishi lozim.

Aqli zaif boshlang'ich sinf o'quvchilarining kommunikativ rivojlanishini tashkil etishda ularning psixologik va pedagogik xususiyatlarini hisobga olish muhimdir. Boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarda diqqatning tez chalg'ishi, uzoq vaqt davomida bir faoliyatga diqqatni jamlay olmaslik, tez charchash, yuqori hissiy ta'sirchanlik va

ta'sirchanlikning kuchli namoyon bo'lishi kuzatilishi mumkin. Shuningdek, mayda motorikaning yetarlicha rivojlanmaganligi va ko'rgazmali-obrazli tafakkurning ustunligi ta'lim mazmunini tushuntirishda ko'rgazmali vositalardan foydalanishni talab qiladi. Mazkur xususiyatlar kommunikativ faoliyatga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Masalan, bola suhbatdoshining gapini oxirigacha tinglamasligi, savolga mazmunan mos javob bera olmasligi yoki o'z fikrini ketma-ket bayon qilishda qiynalishi mumkin. Bunday holatda pedagog boladan murakkab va uzoq javob talab qilish o'rniga, kommunikativ topshiriqlarni sodda, qisqa va izchil shaklda tashkil etishi maqsadga muvofiq. Nutq va tafakkurning o'zaro bog'liqligi ham kommunikativ rivojlanishda muhim omildir. Makarova tomonidan nutq va fikrlashning o'zaro aloqadorligi ta'kidlanib, o'yinlar, ertaklar, qo'shiqlar va hikoyalar orqali bolalarning nutqiy hamda kommunikativ imkoniyatlarini rivojlantirish mumkinligi ko'rsatiladi. Shuningdek, bolaning atrof-muhitni idrok etishi va sensor rivojlanishi uning kommunikativ imkoniyatlariga ta'sir qiladi. Yusupovning yondashuvida sensor rivojlanish bolaning borliqni anglashiga, o'z taassurotlarini ifodalashiga va shu orqali kommunikativ faoliyatining rivojlanishiga yordam beruvchi omil sifatida qaraladi. Sensor o'yinlar, rasm chizish va turli amaliy faoliyatlar bolaning nutqiy faolligini rag'batlantirishi mumkin. Kommunikativ aloqalarning yana bir muhim xususiyati tengdoshlar bilan munosabatlarda namoyon bo'ladi. Kattalar bilan muloqot ko'proq belgilangan qoidalar asosida kechsa, tengdoshlar o'rtasidagi munosabatlar nisbatan erkin, spontan va hissiy jihatdan boy bo'ladi. Bolalar bir-birining fikriga e'tiroz bildirishi, o'z xohishini o'tkazishga intilishi, buyruq berishi, norozilik bildirishi, taqlid qilishi, turli obrazlarni o'ylab topishi yoki o'zaro yordam ko'rsatishi mumkin. Shu sababli tengdoshlar bilan muloqot aqli zaif o'quvchilar uchun nafaqat kommunikativ ko'nikmalarni, balki ijtimoiy xulq-atvorni ham shakllantirish vositasi hisoblanadi. Bola boshqa bolaning fikrini qabul qilish, navbat kutish, o'z istagini bildirish, kelishmovchilikni hal qilish, yordam so'rash va yordam berish kabi ko'nikmalarni aynan o'zaro faoliyat jarayonida egallaydi. Aqli zaif boshlang'ich sinf o'quvchilarida kommunikativ aloqalarni samarali shakllantirish, avvalo, pedagog tomonidan mos kommunikativ muhit yaratilishini talab qiladi. Bunday muhitda bola xato qilishdan qo'rqqanligi, o'z fikrini erkin ifodalashi va savol berishga imkon topishi kerak. Perlmutter yondashuvida pedagogning ochiq, samimiy va ijobiy munosabati bolaning o'zini erkin ifodalashiga yordam berishi ta'kidlanadi.

Pedagogning kommunikativ aloqasi bolaning o'ziga bo'lgan ishonchiga ham ta'sir qiladi. Agar o'quvchining javobi to'liq bo'lmasa, uni keskin tanqid qilish o'rniga, qo'shimcha savollar, ko'rsatmalar yoki vizual tayanchlar yordamida fikrini yakunlashga undash samaraliroqdir. Bunda pedagog tayyor javobni beruvchi emas, balki bolaning mustaqil kommunikativ faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi subyekt sifatida ishtirok etadi. Kommunikativ aloqalarni shakllantirishda o'yin faoliyati alohida ahamiyatga ega. O'yin jarayonida bola o'z xatti-harakatlarini boshqa ishtirokchilarning harakatlari bilan muvofiqlashtiradi, qoidalarni bajaradi, rollarni taqsimlaydi va muloqotga kirishadi. Gorshkova o'yin orqali bolalarda munosabat, do'stlik va hamkorlik tushunchalarini shakllantirish imkoniyatlarini ko'rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, kommunikativ o'yinlarni oddiy savol-javob bilan chegaralab qo'ymaslik kerak. Masalan, "Salomlashamiz", "Do'stinga yordam beraman", "Mehmonda", "Do'konda", "Maktabda", "Birgalikda bajaramiz" kabi rolli vaziyatlar orqali bolaga real hayotda uchraydigan kommunikativ vaziyatlarni mashq qildirish mumkin. Bunda asosiy e'tibor bolaning vaziyatga mos so'z, mimika, imo-ishora va xatti-harakatni tanlay olishiga qaratiladi. Kommunikativ rivojlanishda ko'rgazmali vositalar ham muhim o'rin tutadi. Aqli zaif boshlang'ich sinf o'quvchilarida ko'rgazmali-obrazli tafakkurning ustunligi sababli rasm, predmet, piktogramma, vaziyatli kartochka va boshqa vizual tayanchlardan foydalanish bolaning topshiriq mazmunini yaxshiroq tushunishiga yordam beradi. Piktogrammalar orqali bolaning ehtiyojini ifodalash, hissiy holatini ko'rsatish, harakatlar ketma-ketligini belgilash yoki suhbat mazmunini eslatish mumkin. Kommunikativ topshiriqlarni vizual tayanch asosida bosqichma-bosqich murakkablashtirish maqsadga muvofiq. Dastlab bola tayyor rasm asosida so'z yoki qisqa ibora aytadi, keyinchalik ikki-uchta gapdan iborat fikr bildiradi, undan so'ng esa kichik suhbat yoki vaziyatli dialogda ishtirok etadi. Shu tariqa kommunikativ faoliyat oddiy javobdan mustaqil muloqotga tomon rivojlanadi. Interfaol va zamonaviy texnologiyalar ham kommunikativ faoliyatni faollashtirish imkonini beradi. Shirinova tomonidan zamonaviy texnologiyalar, o'yinlar, interfaol mashqlar va didaktik materiallarning nutq hamda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishdagi imkoniyatlari ko'rsatilgan. Bogdanova esa innovatsion texnologiyalar va interfaol vositalar yordamida o'yin va hikoyalar asosida samarali kommunikativ vaziyatlarni tashkil etish imkoniyatlarini ta'kidlaydi. Bunday vositalardan foydalanishning asosiy maqsadi texnologiyaning o'zidan foydalanish emas, balki o'quvchini faol kommunikativ

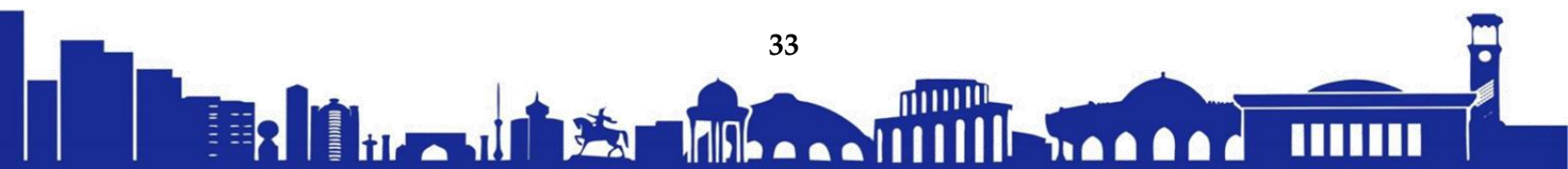
harakatga jalb etishdir. Masalan, elektron rasm asosida hikoya tuzish, qahramonlar o'rtasidagi dialogni davom ettirish, vaziyatga mos javobni tanlash yoki berilgan rasmlar ketma-ketligi asosida voqeani bayon qilish o'quvchining nutqiy faolligini oshiradi.

Kommunikativ aloqalarni shakllantirishda ijodiy faoliyat ham muhimdir. Rasm chizish, ertak yoki hikoyani davom ettirish, qo'shiq va she'rlar asosida suhbat tashkil etish, turli obrazlarni ijro etish orqali bola o'z fikri va hissiyotlarini ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladi. Bunday faoliyatlar nutq, tafakkur va kommunikatsiyaning o'zaro bog'liqligini kuchaytiradi. Kommunikativ madaniyatni shakllantirish jarayonida bolaning hissiy holatini anglash va ifodalash ham e'tibordan chetda qolmasligi kerak. Polivoda kommunikativ kompetensiya bilan axloqiy-estetik rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlikni ta'kidlab, bolalarning his-tuyg'ularini anglash va ifodalashiga e'tibor qaratadi. Shuning uchun o'quvchilarga "xursandman", "xafa bo'ldim", "qo'rquyapman", "jahlim chiqdi", "menga yordam kerak" kabi sodda kommunikativ birliklardan foydalanishni o'rgatish ham muhim. Bola o'z hissiyotini so'z orqali ifodalay olgan sari uning xatti-harakatlarini ijtimoiy jihatdan maqbul shaklda boshqarish imkoniyati ham kengayadi. Kommunikativ aloqalarni shakllantirish faqat dars jarayonida amalga oshiriladigan faoliyat sifatida qaralmasligi kerak. Bola o'zlashtirgan kommunikativ ko'nikmalarini kundalik hayotda qo'llay olishi uchun maktabdagi talablar va oiladagi kommunikativ muhit o'zaro uyg'un bo'lishi zarur. Pedagog bolaning kommunikativ ehtiyojlarini aniqlab, uning kundalik vaziyatlarda foydalanishi mumkin bo'lgan amaliy ko'nikmalarini bosqichma-bosqich shakllantirishi lozim. Bunda o'quvchining yoshi, individual imkoniyatlari, nutqiy rivojlanish darajasi va qiziqishlari hisobga olinadi. Kommunikativ faoliyatni bir xil shaklda takrorlashdan ko'ra, uni turli vaziyatlarda qo'llashga imkon beradigan mashg'ulotlarni tashkil etish samaraliroqdir. Oila bilan hamkorlik esa ushbu jarayonning uzviy davomi hisoblanadi. Maktabda o'rgatilgan salomlashish, murojaat qilish, yordam so'rash, suhbatni boshlash, tinglash va minnatdorchilik bildirish kabi kommunikativ ko'nikmalar uy sharoitida ham mustahkamlanishi kerak. Shu sababli ota-onalarga bolaning kommunikativ faolligini qo'llab-quvvatlashning sodda va amaliy usullarini tavsiya qilish muhim. Demak, kommunikativ aloqalarni shakllantirish jarayonida pedagog, tengdoshlar va oila o'rtasidagi uzviy hamkorlik bolaning kommunikativ tajribasini kengaytiradi. Bola turli ijtimoiy vaziyatlarda muloqot qilish imkoniyatiga ega bo'lgan sari uning kommunikativ xatti-harakatlari ham tabiiyroq va barqarorroq tus oladi.

Aqli zaif boshlang'ich sinf o'quvchilarida kommunikativ aloqalarni shakllantirish murakkab, ammo ta'lim va ijtimoiy moslashuv uchun nihoyatda muhim pedagogik jarayondir. Kommunikativ rivojlanish bolaning faqat nutqiy imkoniyatlarini emas, balki uning tengdoshlari va kattalar bilan munosabatga kirishishi, o'z fikrini ifodalashi, boshqalarni tinglashi, his-tuyg'ularini anglash va ijtimoiy xulq-atvor qoidalariga amal qilish imkoniyatlarini ham qamrab oladi. Aqli zaif boshlang'ich sinf o'quvchilarining diqqatining beqarorligi, tez charchashi, hissiy ta'sirchanligi va ko'rgazmali-obrazli tafakkurining ustunligi kommunikativ mashg'ulotlarni tashkil etishda maxsus yondashuvni talab qiladi. Shu sababli kommunikativ topshiriqlar sodda, izchil, ko'rgazmali va bolaning amaliy faoliyati bilan bog'langan holda tashkil etilishi maqsadga muvofiq. O'yin, rolli vaziyatlar, piktogrammalar, rasm va boshqa ko'rgazmali vositalar, interfaol mashqlar, ijodiy topshiriqlar hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan maqsadli foydalanish o'quvchining kommunikativ faolligini oshirishga xizmat qiladi. Bunda pedagogning samimiy, ijobiy va qo'llab-quvvatlovchi munosabati muhim shartlardan biridir. Eng muhimi, kommunikativ aloqalarni shakllantirishni alohida mashg'ulot bilan cheklab qo'ymasdan, uni butun ta'lim-tarbiya jarayonining tarkibiy qismi sifatida tashkil etish lozim. Dars, o'yin, tengdoshlar bilan hamkorlik, oila bilan muloqot va kundalik ijtimoiy vaziyatlar yagona kommunikativ rivojlanish muhitini tashkil qilgandagina o'quvchining egallagan ko'nikmalari barqaror va amaliy ahamiyatga ega bo'ladi. Shunday qilib, aqli zaif boshlang'ich sinf o'quvchilarida kommunikativ aloqalarni shakllantirishning samaradorligi ularning individual imkoniyatlarini hisobga olish, kommunikativ ehtiyojni rag'batlantirish, ko'rgazmali va o'yinli metodlardan foydalanish, tengdoshlar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yish hamda maktab va oila o'rtasidagi izchil hamkorlikni ta'minlash bilan bevosita bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Pulatova, M. "Oligofrenopedagogika". – T.: G'ulom nashriyoti, 2005.
2. Xamidova, M. U. "Maxsus pedagogika". – T.: Fan va texnologiya, 2020.
3. Mo'minova, L., Amirsaidova, Sh., Xamidova, M., Djalolova, Z., Abidova, N. "Maxsus psixologiya". – T.: Fan va texnologiyalar markazi, 2013.

4. Abidova, N. Z., Xodjabekova, S. A. Aqli zaif o'quvchilarning nutqiy faolligini rivojlantirish "Innovatsii v pedagogike i psixologii". – 2021. – T. 4. – № 8.
5. Xodjabekova, S. A. O'quvchilar nutqiy faolligini rivojlantirish yo'llari "Inklyuziv ta'lim: strategiya, fan, amaliyot va texnologiyalar". – T., 2021.
6. Abduqodirov, A. Maxsus pedagogikada kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish "Pedagogika jurnali". – T., 2012.
7. <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialno-kommunikativnoe-razvitie-detey-s-legkoy-umstvennoy-otstalostyu/viewer>